

LOGICKÉ ZÁKONY A REALITA

JÁN KOCKA

V posledných číslach Otázok marxistickej filozofie (ročník XIX) boli uverejnené štúdie priamo i nepriamo sa týkajúce povahy logických zákonov. V týchto štúdiách, ako aj na iných miestach, vyjadrujú sa rozdielne náhľady nielen na logické zákony, ale aj na celú logiku. Ostatne problém povahy logických zákonov nie je nový, vyslovovali sa k nemu najväčšie postavy dejín filozofie. Táto problematika nie je čisto logická, podstatným spôsobom zasahuje do teórie poznania i do ontológie, pretože interpretácia logických zákonov tesne súvisí s definíciou myslenia, vedomia a objektívneho bytia. Vcelku možno poňatie logických zákonov zadeliť do dvoch skupín:

1. logické zákony sa vzťahujú na oblasť myslenia v normatívnom zmysle a o vonkajšom svete nič nevypovedajú,

2. logické zákony sú zovšeobecneným odrazom objektívneho diania, a teda určitým spôsobom sú aj princípmi ontologickými.

Zrejme pod vplyvom heglóvského ontologizovania sa udomácnilo v marxistickej filozofii poňatie druhé. Postavenie formálnej logiky do protikladu s dialektickou logikou, akoby formálna vyjadrovala statické črty reality a dialektická jej dynamiku, vyústilo často do teoretického degradovania formálnej logiky a nekritického exaltovania dialektickej logiky napriek tomu, že obsah dialektickej logiky bol a je oveľa hmlistejší ako formálnej, ktorá už od Aristotelových čias predstavuje najlepšie rozpracovanú metodologickú disciplínu. Takýto bol výsledok veľkej diskusie v SSSR v rokoch päťdesiatych a možno povedať, že vôbec nevyriešila, ale skôr naopak zamotala základné otázky terminologické i obsahové. Viedla k veľkým programovým vyhláseniam a predsavzatiam rozpracovať dialektickú logiku, ktoré sa, žiaľ, uskutočňujú veľmi skromne. Dialektická logika v prácach viacerých autorov predstavuje zmes genetickej psychológie, dejín vedeckého poznania, filozofickej generalizácie niektorých fyzikálnych princípov, ontologickej dialektiky a teórie poznania. Prehnané úsilie vysvetľovať všetky gnozeologické a logické formy odrazom vonkajšieho sveta vo vedomí vedie k postulatívnemu naivnému realizmu a takto citeľne podráva kritický a metodologický zmysel marxistickej filozofie a v tejto podobe nápadne pripomína heglóvské špekulácie.

Snaha interpretovať realitu monistickomaterialisticky často neberie ohľad na diferencovanosť univerzálnej skutočnosti, z čoho vyplývajú neodôvodnené a nekritické extrapolácie. Zabúda sa aj na to, že použitie tých istých termínov na označovanie rôznych oblastí reality má rozdielny obsah a zmysel. Časté je to v prípade termínov zákon, nutnosť, podmienenosť, dôsledok atď., ktoré v oblasti logiky označujú niečo iné ako v ontológii. Náš článok sa chce pokúsiť definovať oblasť logiky, sféru platnosti jej princípov a poukázať na vzťah zákonov logiky a zákonov objektívneho sveta. Súčasne sa chceme vysloviť k niektorým terminologickým otázkam a hlavne chceme vysloviť svoje stancvisko k tak závažnej diskusnej téme, ako je povaha logických zákonov.

Pôvodný význam slova zákon — ako na to poukazuje jeho etymológia — je slovo, slovami formulovaný príkaz, spoločensky záväzná a sankcionovateľná norma. Zákon bol a dosiaľ je panovníkom, vrchnosťou vynesené nariadenie upravujúce v určitých smeroch ľudské konanie, z nesplnenia ktorého nasleduje potrestanie. Túto spoločensky, politicky ustanovenú nutnosť možno považovať za empiricky najprístupnejšiu, a teda z hľadiska vývinu poznania za prvotnú. Spoločensko-politické, etické normy s rozmanitým obsahom a dosahom implikujú aj ideu nutnosti, záväznosti, za ktorou stojí moc, vrchnosť vynucujúca jej platnosť. Poznávajúci človek videl však okolo seba aj javy nevyvolané ľudským zásahom, ktoré boli však pravidelné a objavovali sa aj proti vôli ľudí. V súlade so stupňom antropomorfizácie prírody videla sa aj za týmito javmi vôľa vyššej bytosti, nutnosť vyššieho rádu. Vo svojom dejinnom vývine poznanie postupne strácalo antropomorfickú povahu a príroda sa vydeľovala ako niečo neľudské, čo má vlastnú existenciu, vlastné hybné sily. Oddelenie významov — i terminologické — slova zákon nájdeme už v antickej gréckej filozofii, kde logos, okrem iných významov, označuje svetový rozum, poriadok, zákonitosť kozmu a prírody a na označenie ľudských zákonov, noriem konvenčného alebo mocenského politického pôvodu sa používa slovo nomoi. Toto gnozeologické vyčlenenie svetovej nutnosti z nutnosti ľudskej treba považovať za veľký teoretický krok pri poznávaní objektívneho diania a jeho príčin. Veľká zásluha gréckych sofistov je v tom, že prehľadli a zvýraznili odlišnosť ľudskej normatívnosti a svetovej zákonitosti poukazovaním na relatívnosť a konvenčnosť zákonov a noriem.

Rozlíšenie dvoch základných významov termínu zákon sa v európskych jazykoch osobitne neprejavilo. Zákon (lex) ostáva v pôvodnom význame a na označenie prírodnej objektívnej zákonitosti sa pripája adjektívum prírodný (lex naturae). Spätným dôsledkom terminologického neodlišovania býva neodlišovanie obsahové. A tak slovo zákon ako základná kategória spoločenských i prírodných vied označuje veľmi rozmanité veci a javy, ktorých podstatu môže osvetliť iba hlboká gnozeologická analýza. Iný je charakter zákona — ak neberieme dokonca zákon ako právnú alebo etickú normu — vo fyzike, iný vo filológii, v matematike atď. Ak by sme predsa len chceli postihnúť podstatu významu termínu zákon, mohli by sme povedať, že postihuje pravidelnosť, nutnosť určitých javov a diania. Pravda, problém a analýza sa začína v pojme nutnosti, ktoré môže byť pôvodu a povahy konvenčnej, politicko-mocenskej alebo môže to byť nutnosť teoretická, logická alebo nutnosť v zmysle prírodnej objektívnej determinovanosti. Tieto formy nutnosti a pravidelnosti sú zásadne rozdielne a ich nedostatočné odlíšenie má za následok teoretický chaos v ponímaní povahy celých vedných disciplín.

Termín zákon sa veľmi často používa v ontologickom zmysle a označuje formu, prejav objektívneho diania. Takto bežne hovoríme o prírodných zákonoch. Je pravda, že každý prírodný zákon postihuje objektívny jav a v tom je jeho poznávací účel, lenže ide tu zreteľne o dve rozdielne veci, ktoré z hľadiska materialistického rozlišovania poznania a materiálnej skutočnosti treba rešpektovať. Každý vedecký zákon je predovšetkým výrok, formou poznania.

V tomto ohľade je to kategória gnozeologická. Naproti tomu označovaný jav patrí do sféry objektívneho diania a je ním určitý úsek skutočnosti nachádzajúci sa v centre praktickej a teoretickej pozornosti. Stotožniť zákon ako gnozeologickú kategóriu so zákonom ako ontologickou kategóriou znamená to isté ako stotožniť pojem s jeho označovaným objektívnym protipólom. Je to v podstate postoj naivného realizmu, alebo z inej strany, postoj heglovského panlogizmu.

Rozlíšiť ontický základ a výpoveď o ňom možno tak, že termínu zákon predradíme prídavné meno, prírodný, resp. vedecký. Takto je zrejme, že vedecký zákon je výpoveďou o prírodnom zákone. Užitočnejšie a prehľadnejšie je však použiť termín *zákonitosť* na označenie pravidelného a nutného diania, najmä v jeho všeobecných črtách. Vedecké zákony postihujúce pravidelnosť a vzťahovú nutnosť objektívneho diania majú teda svoj objektívnoreálny protipól, ktorý je však vo svojich determinantoch nekonečne zložitý a mnohotvárný. Naše výpovede o ňom sú jeho gnozeologicky izolované aspekty, abstrakcie, schémy, nesmierne významné pre našu praktickú orientáciu v okolitej skutočnosti. V týchto súvislostiach je celkom namieste povedať, že vedecké zákony sú noetickým odrazom, zobrazením objektívnej zákonitosti. Lenže existuje celý rad výpovedí, ktoré nazývame tiež zákonmi, ktorých objektový označovaný základ neexistuje; medzi ne patria aj tzv. zákony logiky. Ak v prípade zákona voľného pádu nie sme na pochybách, že formula $s = \frac{1}{2} g t^2$ postihuje správanie voľne padajúcich telies, v prípade logického zákona totožnosti nájsť takýto objektívny základ nie je možné.

Formálne a objektové vedy

Rozdelenie vied na formálne a obsahovo-objektové je odôvodnené osobitnosťami predmetu ich skúmania. Kým objektové vedy skúmajú určitú časť hmotného sveta, v to počítajúc aj ľudskú spoločnosť, a majú takto predmet v objektívnom zmysle, formálne vedy sa zapodieávajú formami poznania, vzťahmi abstrakcií, kde obsah je viac-menej irelevantný. Neznamená to však, že formálne vedy sú absolútne bezobsahové. Základnou vlastnosťou ľudského poznania je to, že je obsahove zmysluplné, inak by to boli halucinácie. Obsahom formálnych disciplín je skúmanie foriem, vzťahov, abstrakcií vecí a javov existujúcich, ale aj „vecí“ mysliteľných. Práve táto mysliteľnosť, ktorou prekračujeme hranice empirie v podobe uvažovania o možnostiach, je podstatou formálnych vied.

Keď sa hovorí o predmete vedy, treba vedieť, že termín predmet sa používa vo dvoch zmysloch. Každá veda má svoj predmet vo význame obsah, predmet skúmania, ale nie každý predmet je ontickej fyzickej povahy. Matematika má svoj predmet v číslach, číselných vzťahoch, geológia má predmet v horninách, kameňoch. Dať číslo a kameň do jednej existenčnej roviny je na prvý pohľad nemožné.

Formálne vedy patria do širšej skupiny vied metodologických, noologických, ktorých podstatou je reflexia na určitú stránku procesu poznania. Gnozeológia, lingvistika, logika i matematika sú vôbec možné iba vďaka tejto reflexii na pojmy a ich vyjadrovacie prostriedky. Ak by sme nevedeli, či nemohli urobiť predmetom skúmania obsah vlastného vedomia, ostali by sme na úrovni živej empirie

a jednoduchých biologických reakcií. Vytýčenie poznania za predmet skúmania znamená jeho posunutie do vyššej teoretickej roviny. Toto posunutie nazývame metaobjektovým postojom.

Gnozeologický metaobjektový postoj možno ilustrovať analógiou z výrobnjej praxe. Sústruh je nástrojom na opracovanie nejakých predmetov. Avšak aj tento sústruh treba vyrobiť, a tak jeho výroba vzhľadom na ním obrábané predmety je metavýrobou, výrobou výrobného nástroja. Podobný vzťah sa realizuje aj v poznaní, kde základným produktom styku objektu a vedomia sú zmyslové dáta. Poznanie sa formuluje materiálnymi komunikačnými prostriedkami a vďaka im možno sa poznanie zmocňovať ako objektu. Pravda, poznanie je zvláštnym „objektom“, je to metaobjekt. Samozrejme, tieto metaobjekty ako komponenty ľudskej kultúry nepatria do akejsi supranaturálnej oblasti, akú postuloval Platón pre svoje idey.

Vonkajší materiálny svet je primárnym objektom, na poznaní a praktickom využití ktorého sme zainteresovaní predovšetkým svojou biologickou konštitúciou. Nasýtiť sa možno iba skutočnou potravou, bývať možno iba v materiálnom dome z tehál, dreva atď. Avšak náš vzťah k intencionálne vyčleneným predmetom nebýva vždy bezprostredný, a to ani v poznávanom, ani v praktickom ohľade. Predmetov sa zmocňujeme pomocou nástrojov spracovateľských i poznávacích, pozorovacích, ktoré ako nová realita vstupujú medzi poznávajúci subjekt a poznávací objekt. Ak sa v praxi vzdalujeme od objektu konania, tým viac je toto vzdialenie markantné vo sfére poznania. Formou aktuálneho zmyslového vnímania, ktoré predstavuje bezprostredný kontakt s objektom, je nám prístupný iba úzky okruh reality, ohraničený rozsahom popudových prahov zmyslových orgánov a rozsahom psychologickéj prítomnosti. Keby neexistovala pamäť, medzi prítomnosťou a minulosťou by nebolo nijakého spojiva.

Niet sporu o tom, že človek svojím vnútorným psychickým životom prekračuje hranice zmyslových daností. To, čo nazývame vedomím, poznaním, myslením, realizuje sa relatívne samostatne aj bez priameho styku s objektom, pravda, nie v absolútnom zmysle. Poznanie vytvára takto osobitný druh reality, ktorý sa môže stať predmetom vedeckého poznávania. Sme veľmi ďaleko od toho, aby sme kvalifikovaním poznania za druh reality kriesili descartovský dualizmus, ale nebude ani veľkým objavom, keď opäť jednoducho zdôrazníme, že predmet skúmania psychológie, teórie poznania, logiky, jazykovedy je iný ako fyziky, geológie a ostatných typických objektových prírodných vied.

Metaobjektový postoj je vlastne postojom gnozeologickým v najširšom zmysle. Aj tento postoj, ak je komunikačne vyjadrený, môže sa stať predmetom skúmania a vytvára sa tak metametaobjektový postoj atď. Teoretická metapozícia sa uplatňuje vo viacerých vedných disciplínach a vyjadruje sa aj terminologicky. Vytvorila sa metafyzika (ktorá za svoj názor, ináč veľmi priliehavý, vďačí náhode), existuje metageometria, metalingvistika, metalogika a mohlo by sa povedať, že každá základná disciplína si môže vytvoriť príslušnú metadisciplínu. O čo tu vlastne ide? V podstate každá metadisciplína je prehĺbeným kritickým pohľadom na princípy základnej disciplíny. V dôsledku zovšeobecnenia teoretického základu sa pôvodné princípy javia ako jedna z možností, čím strácajú absolútny charakter.

Dalším dôsledkom zovšeobecnenia je splývanie princípov viacerých disciplín. Vo vyšších teoretických rovinách miznú hranice medzi logikou a matematikou, vytvárajú sa spojivá medzi lingvistikou, psychológiou, sociológiou a pod.

Myslenie, poznanie má okrem obsahovej stránky aj stránku formálnu. Tieto stránky sa môžu stať relatívne samostatnými predmetmi skúmania. Generálno-obsahovou stránkou sa zaoberá teória poznania, generálno-formálnou logika. Rôznymi aspektmi myslenia, poznania, vedomia sa zaoberá psychológia. Neexistuje však žiadna norma pre presné vymedzenie predmetu týchto noologických vied, a preto je možné interpretovať napr. logiku čisto formalisticky alebo sémanticko-lingvisticky, alebo aj gnozeologicky, podľa uplatnenia príslušného zreteľa.

Logika a gramatika

Myslenie je jav mnohotvárný, a preto existujú jeho rôzne definície. Myslenie v najširšom zmysle môže splývať s vedomím alebo poznaním, keď sa dáva do protikladu s bytím. Môže tiež označovať prúdenie elementov vedomia, genézu a kombináciu myšlienok. V logike má myslenie pomerne presne ustálený význam ako odvodzovanie dôsledkov z daných premís, utváranie súdov a úsudkov. Sam osebe je myslenie subjektívnym javom, a pokiaľ sa nejako neprejaví, je prístupné iba mysliacemu subjektu a len takto nemôže byť predmetom vedeckého skúmania. Myslenie, poznanie existuje však vo forme komunikovateľných výpovedí a pravdaže aj v činoch, v konaní, ale teoretické logické skúmanie sa sústreďuje predovšetkým na stránku výrokov.

Výpovede akéhokoľvek obsahu majú v danom jazyku ustálenú formálnu štruktúru. Pokiaľ ostávame iba v oblasti jediného jazyka, myslenie musí rešpektovať a splývať so slovníkom a gramatikou tohto jazyka. Ak medzi myslením a vyjadrovaním niet zásadného rozdielu, niet priepastného rozdielu ani medzi logikou a gramatikou. Takto tesne sa ponímal ich vzťah v antickom Grécku. Správne myslieť znamenalo a malo by stále znamenať aj správne sa vyjadrovať a argumentovať.

Prvotná funkcia gramatiky je normatívna. Je už v samotnej podstate dorozumievania, že musí rešpektovať jednotné zásady. Dorozumievanie členov spoločnosti je vôbec možné len na základe dohody o používaní znakov a ich syntaktického spájania. Inak by to bol, biblicky povedané, Babylon, kde by každý hovoril, ale nik by mu nerozumel. Normatívne funkcia logiky a jazykovedy sa začala odlišovať v tom, že logika skúmala a formulovala všeobecnejšie formy výrokov; medzijazykové až dokonca nadjazykové čisto formálne syntaktické štruktúry. Ich vývin sa natoľko oddialil, že dnes už nikoho nenapadne stotožňovať logiku s jazykovedou, pretože jazykoveda má aj inú funkciu okrem normatívno-gramatickej.

Logika vyabstrahovala z jazykového vyjadrovania určité typy a schémy, čím prehĺbila gramatickú formalizáciu jazyka. Logické skúmanie sa ohraničilo na oblasť kognitívno-logickú, kým jazyk si ponechal univerzálnu vyjadrovaciu funkciu. V súvislosti s úvahami o logike a gramatike sa vynára závažná otázka o ich vzájomnom vzťahu. Podstatou platónskeho racionalizmu je nadradenie gramatiky myslenia nad gramatiku bežného jazyka, akoby logika bola určujúcim činiteľom

vývinu jazyka a jazyk bol iba aproximáciou logiky. Je pravda, že existujú okolnosti, ktoré toto presvedčenie podopierajú, najmä je to nadjazyková všeobecnosť zvýraznená osobitnou symbolikou a terminológiou. Geneticky je však logika zrejme sekundárna. Netreba ani zoširoka objasňovať, že ľudia myslia prv a vyjadrujú sa správne prv, ako si osvoja logiku ako vedu.

Jazykové vyjadrovanie je regulované gramatikou, ktorá má jedine normatívnu funkciu. Gramatické pravidlá sú formálne, nezávislé od obsahu a vzťahujú sa na jazyk, a nie na objektívnu realitu. Ak píšeme ryba, a nie riba, príčiny toho iste nie sú v objektívnej rybe, ale inde. Otázka pôvodu jazykových znakov a gramatických pravidiel je iste veľmi zaujímavá a pre teóriu poznania významná. V týchto súvislostiach nám však stačí konštatovať, že pôvod jazyka je spoločensky konvenčný a nevznikol v dôsledku kauzálneho pôsobenia označovaných objektov. Konvenčnosť jazyka je zrejme predovšetkým z toho, že existujú rôzne jazyky s rozmanitými vyjadrovacími možnosťami. Ten istý jav možno jazykovo rozmanite vyjadriť. Ak by medzi označovaným objektom a jazykovým znakom bol kauzálny vzťah, musel by existovať iba jeden spôsob vyjadrenia.

Niektoré všeobecné črty jazyka sú príznačné aj pre logiku. Logika je tiež disciplínou normatívnou a formálnou. Predmetom jej skúmania nie je vonkajší svet, ale naše myslenie, vyjadrovanie, koherentnosť našich argumentov. Podstatou logiky je skúmanie podmienok logickej správnosti. Vo verifikačných postupoch má logická analýza významné miesto, avšak nenahrádza a ani nemôže plne nahradiť kritériá pravdivosti. Každá logika je formálna, nech je to elementárna aristotelovská, moderná vzťahová, výroková symbolická atď., alebo tzv. dialektická. Postavenie formálnej logiky do protikladu dialektickej v tom zmysle, akoby dialektická bola neformálna, t. j. obsahová, je omylom už vo východiskách a základných koncepciách. Obsahová logika neexistuje, obsahová logika je ontológiou. Termín „dialektická logika“ je v tomto zmysle nesprávny.

Konvenčný charakter logiky je zrejmy po stránke vyjadrovacej, pretože vyjadrovanie je plne závislé od primárnej jazykovej bázy. Konvenčnosť špecifických logických symbolov, značiek je očividná, ich používanie nie je vôbec záväzné, každý si môže vytvoriť znaky, aké potrebuje. Ak sa predsa už ako-tak ustálil logický jazyk, je to dôsledok nutnosti spolupráce a internacionalizovania vedy. Používanie spoločnej symboliky je podmienené jej účelnosťou, úspornosťou vyjadrovania. Čo sa týka obsahovo-normatívnej stránky logických princípov, zákonov, tu je charakter konvenčnosti oslabený faktom, že tieto princípy sa rešpektujú vo všetkých jazykových oblastiach a vo všetkých známych historických obdobiach, a tak sa zdajú ako večné a nepremenné. To zväzda k domnienke, že sú to buď akési objektívne prírodné zákony, alebo princípy ľudskému rozumu vrozené.

Analogiu medzi gramatikou a logikou možno ďalej rozvádzať porovnaním funkčnosti ich regulatívnych princípov. Jazyk ako spoločenský jav existuje iba natoľko, nakoľko je jednotný, regulovaný rešpektovanými normami a pravidlami s ustálenou sémantickou funkciou. Súhrn jazykových pravidiel je záväzný, a preto zotrvačný nielen pre jednotlivca, ale pre celé generácie a etnické celky a stáva sa dokonca ich špecifickým znakom. Jazykové normy nie sú však nijakými objektívnymi zákonmi v tom zmysle, že by platili nutne a bezpodmienečne. Majú

nástrojovo-komunikačnú povahu a používajú sa dotiaľ, kým účelne plnia svoju funkciu. Celkom iná vec je skúmanie determinantov vývinu jazyka, formulovanie zákonitostí ovládajúcich utváranie noriem rečového a písomného prejavu. Toto je už iná úloha mimojazykovej povahy, patriaca do oblasti sociológie a histórie, resp. historickej jazykovedy.

Logika vo význame logické myslenie je tiež regulovaná určitými normami, pravidlami, spomedzi ktorých nás zaujímajú nateraz predovšetkým štyri, figurujúce v tradičných učebniciach ako zákony logiky. Ako sme sa už zmienili, ponímanie povahy, platnosti, genézy týchto zákonov má rozhodujúci vplyv na ponímanie celej logiky. V podrobnejšom rozbere sa ukáže, že logické zákony sa svojou povahou natoľko odlišujú od zákonov ako výpovedí o objektívnej realite, že termín zákon na označenie logických princípov ani nie je veľmi vhodný. Týka sa to predovšetkým povahy ich platnosti. Kým nutnosť objektívnych zákonov je immanentná objektu a zákonité javy sa realizujú bezpodmienečne, platnosť logických zákonov je normatívno-teoretická a vzťahuje sa na myšlienkové postupy. Z rešpektovania logických princípov nevyplývajú nijaké iné dôsledky ako syntakticko-myšlienkové. Ich normatívnosť sa nerealizuje vo forme prírodnej nutnosti. Nijaká prírodná nutnosť nám nebráni nerešpektovať ich v našich myšlienkových postupoch. Sú to princípy rozumové, evidentné zásady, samozrejmé smernice správneho myslenia. Avšak evidentnosť nie je vlastnosť objektívnej reality, ale nášho poznania. Je to zážitok bezproblémovosti, jasnosti, jednoduchosti.

Logické zákony nezobrazujú v objektívnej realite nič. Pokiaľ by sme ich chceli interpretovať ontologicky, dostaneme sa do rozporu s princípmi dialektiky. Sú to najvšeobecnejšie pravidlá myslenia a logického vyjadrovania, ktoré sa síce sformovali na báze životnej praxe, ale nie je ich zmyslom zobrazovať vonkajší svet. Sú funkčné ako regulatívne princípy myslenia, argumentov v teoretickom dosahu základných analytických viet. Pretože sú formálne, nemôžu mať iné poslanie ako inštrumentálne, teoreticko-regulatívne. Priznanie inštrumentálnej povahy ešte nie je pozitivizmom. Ak sa hovorí, že logické zákony sú odrazom najvšeobecnejších črt objektívnej reality, podobne ako sú vnemy odrazom jej konkrétnych vlastností, robí sa chyba v sémantickej interpretácii termínu „odraz“. Po prvé, nemôžeme robiť nijakú paralelu medzi konkrétnosťou a všeobecnosťou objektu a konkrétnosťou a všeobecnosťou poznatku, lebo konkrétnym, či všeobecným je iba poznatok, ale nie objekt. Po druhé, neoprávnene sa splietli dva rozdielne významy slova odraz, a to: 1. odraz ako vzťah príčiny a následku a 2. odraz ako vzťah adekvátnosti, podobnosti odrážaného a odrazeného. Logické zákony nie sú nijakým odrazom všeobecných črt objektívnej reality v zmysle noetického zobrazenia, ale sú apriórny, nie však v absolútnom zmysle, analytickými vetami, regulujúcimi naše myslenie, ako aj vzťahové ponímanie zložiek vonkajšej reality. Povaha analytických viet, na problém ktorých poukázal Kant, predstavuje jednu z najobťažnejších otázok teórie poznania.

Štyri logické zákony, a to zákon identity, sporu či protirečenia, vylúčenia tretieho a dostatočného dôvodu, sú natoľko všeobecné a abstraktné princípy, že sa vzťahujú na výroky o čomkoľvek, teda nielen o tom, čo existuje, ale aj o tom, čo je mysliteľné. Preto sú to formálne apriórne postuláty. Tak je pochopiteľné, že pre svoju abstraktnosť poskytujú možnosti viacerých filozofických interpretácií. A naozaj, niet jednoty v ich výklade ani v ustálení ich počtu. Na prvý pohľad figurujú síce ako jednoduché výroky, lenže bez výkladu a gnozeologického hodnotenia majú veľmi hmlistú sémantickú platnosť.

I. Zákon identity

Tento zákon možno formulovať symbolicky $A=A$, alebo slovne: Všetko je to, čo je (Leibniz). Sám osebe je všeobecnou formou subjektovo-predikátového výroku. Do pojmu „všetko“ zahrňame veci aktuálne i potenciálne existujúce i mysliteľné. Kopula „je“ je taktiež najabstraktnejšou formou spojenia logického subjektu a predikátu. Ak interpretujeme tento zákon ontologicky tak, že každá vec je taká, aká je, buď dôjdeme k záveru, že ide o tautológiu, majúcu síce formu súdu, ktorá však súdom nie je, pretože predikát je totožný so subjektom, alebo sa dostávame do kolízie s dialekticko dynamickým ponímaním reality. Vyvíjajúca sa vec je totiž každým okamihom iná, a preto nemôže byť totožná so sebou. Ontologicky chápať tento zákon možno azda z pozícií statickej metafyziky, ale nie dialektiky.

Plný zmysel a opodstatnenie má však tento princíp v oblasti gnozeologicko-logickej ako norma používať daný pojem v identickom význame, s tými istými definitívnymi znakmi. To je základná podmienka zrozumiteľnosti, logičnosti. Ak by sme jednotlivým termínom, pojmom vo výklade a v argumentácii menili ich význam, vznikla by alogická situácia. V tomto princípe je obsiahnutá, ale nevyslovená ďalšia požiadavka, a to diferencovať pojmy, rešpektovať stabilitu ich obsahu a rozsahu a nezamieňať ich významy. Teda nielen $A=A$, ale aj $B=B$, $C=C$ atď., a preto $A \neq B \neq C$ atď.

II. Zákon sporu

Mal by sa priliehavejšie nazvať zákonom nespornosti, neprotirečenia. Jeho formulácia je: A nemôže byť súčasne B i $\neg B$. Je to vlastne negatívne znenie zákona identity, A musí byť len A , keď pod A rozumieme subjekt s predikátom, resp. vec s vlastnosťami. Tento zákon je taktiež zrejme postulátom myslenia a nehovorí nič o obsahu výpovede, či je pravdivá alebo nie. Stanovuje iba možnosť platnosti jednej výpovede z dvoch protirečivých. Protirečivosť musíme však chápať ako kontradiktórnosť, a nie kontrárnosť, a to tak, že suma predikátov $B + \neg B$ zahŕňa všetky predikáty. Ak by sme protirečivosť pochopili ako kontrárnosť, protiklady (biely-čierny, vysoký-nízky a pod.), zákon neprotirečenia neplatí. Súď „Strom je zelený“ vylučuje platnosť súdu „Strom je nezelený“, ale iba v oblasti farieb. V prípade, že nezelenosť implikuje aj výšku, hrúbku, tvrdosť, platia oba protirečivé výroky, lebo strom môže byť súčasne aj zelený aj vysoký aj hrubý a pod. Táto poznámka sa priamo dotýka zmyslu ďalšieho logického zákona.

III. Zákon vylúčenia tretieho

Jeho znenie je: A je B , alebo $\text{ne-}B$, alebo slovne: Z dvoch protirečivých súdov platí iba jeden a neexistuje tretia možnosť. Toto je disjunktívna obmena zákona neprotirečenia a neprináša v porovnaní s ním nič nového. Viacerí logici sa vyslovovali proti jeho zaradeniu medzi logické postuláty (Mill, Lotze). Obsah a zmysel druhého a tretieho zákona zreteľne gravituje k zákonu identity a bolo by možné ich zahrnúť do všeobecnejšej, širšej formulácie.

IV. Zákon dostatočného dôvodu

Je inej povahy a je neredukovateľný na predchádzajúce. Ako prvý ho vyslovil Leibniz v *Monadológii* takto: „Žiaden fakt nemôže byť uznaný za reálny, ani súd za pravdivý bez dostatočného dôvodu, prečo práve tak a nie inak. Čokoľvek existuje, alebo je pravdivé, musí mať dôvod, prečo vec, alebo súd musí byť taký, aký je.“ Je zrejmé na prvý pohľad, že Leibniz tu spojil a na jednu rovinu uviedol dve podstatne odlišné záležitosti, a to veci a ich príčiny a súdy a ich dôvody. Uznanie príčinnosti vecí a javov je postulátom onotologického determinizmu a reálnosť sa dokazuje empiricky a kauzálne, kým požiadavka zdôvodňovania výrokov sa vzťahuje na oblasť myšlienkového argumentácie. Skamuflovanie príčin vecí a dôvodov výrokov vnáša chaos do základných filozofických princípov.

Odbočili by sme od témy, keby sme podrobne rozoberali jednotlivé zmysly Leibnizovho zákona dostatočného dôvodu. Stručne však možno povedať, že predpoklad príčinnosti vecí a javov nie je analytickej povahy, ale je to extrapolácia, ktorá má svoj základ v skúsenosti, v praxi. Či a nakoľko je oprávnený, je druhá otázka. Faktom je, že mnohí filozofi veľmi dôkladne skúmali jeho genézu a odhaľovali jeho ohraničenosť (Hume). Nejde teda o evidentný logický princíp, ale o problematiku otvorenú. Z hľadiska dialektického materializmu kauzalita platí (realizuje sa) medzi prvkami svetového systému, ale nemá zmysel ju aplikovať na svet ako celok. Svetová realita je príčinou sama seba, čiže je zvonku nezapríčená. V opačnom prípade by sme ju museli považovať za následok nadsvetovej príčiny a materialistický svetonázor by sa premenil na teologický.

Pokiaľ máme na mysli druhú časť zákona dostatočného dôvodu, že každý výrok musí mať svoj argument, musí byť zdôvodnený a zdôvodniteľný, slovo „musí“ je potrebné chápať zreteľne v normatívnom zmysle ako „má“, pretože nemáme žiadne určité kritériá, mieru záväznosti. Tento postulát má praktickú povahu. V typickej podobe sa používa v súdnej praxi i v občiansko-administratívnom živote, kde stupeň verryhodnosti výrokov závisí od ich zdôvodnenia, resp. dokázania. Hranice postulátu odôvodňovania sa končia pri princípoch, axiómach, postulátoch, ktoré predstavujú základ logického zdôvodňovania a v rámci axiomatického systému deduktívnym postupom sú nezdôvodňované. Okrem toho v našom živote je plno základných východiskových téz, ktorých evidentná platnosť je podmienená inými mimologickými okolnosťami (citove, mocensko-politicky, zvykom). Pokúšať sa o odôvodňovanie znamená začať o nich pochybovať a to sa často kvalifikuje ako odvážnosť, tvorivosť, ale aj herézia.

Požiadavka zdôvodňovať výroky (pričom zdôvodňovanie treba chápať ako súčasť verifikácie) má základný metodologický význam. Je podmienkou zrozumiteľnosti, a tým aj praktickej účinnosti poznatkov. Na tomto princípe spočíva úspech mnohých činností, didaktiky, práce kultúrno-osvetovej i ideologicko-propagandistickej. Postulát odôvodňovania sa môže absolútne ideálne aplikovať iba v situácii, keď cieľom je čistá teoretická konzekvencia, bez ideologicko-politického apriorizmu.

Záver

Logické zákony sú normatívne postuláty logičnosti, zrozumiteľnosti. Spolu s ostatnými logickými normami určujú nie nutnosť myslenia v prírodnom zmysle, ale to, ako človek má myslieť, aby jeho myslenie bolo logicky správne. Logiku možno teda oprávnené považovať za gramatiku myslenia. Rešpektovanie kritérií správnosti však samo osebe nezabezpečuje pravdivosť poznatkov. Správnosť sa kryje s pravdivosťou iba natoľko, nakoľko správne odvodené dôsledky vychádzajú z pravdivých premís. Pravdivosť je vzťahom poznania a objektu, správnosť je vzájomným vzťahom logických foriem v zmysle noriem.

Stúpenci kognitívno-ontologickej povahy logických zákonov sa často dovolávajú známej Leninovej zmienky o tom, že logické formy vznikli v dôsledku miliónkrát sa opakujúcej praxe, čím nadobudli charakter evidentnosti. Leninov výrok, ktorý je materialistickým empirickým hľadiskom, formulovaným proti racionalistickému apriorizmu, vyžaduje si však podrobnejšiu analýzu, lebo dáva viaceré možnosti výkladu. Bolo by treba predovšetkým rozviesť, o aké logické formy a o aké formy praktického konania ide, lebo môže takto vzniknúť dojem, že pre vznik logických foriem stačí opakovanie praxe, ďalej môže vyplývať dôsledok, že všeobecnosť a evidentnosť je priamo úmerná počtu opakovaní. Ontologizujúci interpretátori neberú do úvahy okolnosť, že z praxe vyplývajú, rezultujú okrem poznatkov kognitívneho charakteru aj poznatky charakteru normatívneho, teda nielen to, aký je objekt, ale aj to, aký má byť náš vzťah k nemu. Takto vznikajú dôležité normy konania povahy biologicko-utilitárnej s preventívnym poslaním. Netreba nám ani veľa krát dávať ruku do ohňa, aby sa utvoril všeobecný normatívny poznatok: ak sa vyskytne jav, ktorý má znaky ohňa, nedotýkajme sa ho, lebo si spôsobíme bolesť. Tento poznatok sa stáva regulatívnym faktorom nášho konania, pretože s ohňom zaobchádzame inak ako s neohňom. Pravda, kognitívna báza tohto poznatku je veľmi skromná, nehovorí nič o príčinách, podstate ohňa. Ďalší, a to základný omyl je v považovaní logiky za objektovú vedu len preto, že vznikla z praxe, teda zo styku s objektom. Takéto poňatie má základ v primitívnom chápaní procesu poznania a v zanedbaní okolnosti, že možno pristupovať k objektu formou poznania v rôznych teoretických rovinách.

Ludská bytosť, a to tak jednotlivec, ako aj ľudský rod, je spojená s materiál- nym svetom a nútená do styku s ním biologickými funkciami a tendenciami. Z týchto príčin a v tomto význame je vonkajší materiálny svet predmetom a obsahom nášho myslenia. Lenže, ako sme už spomenuli, predmet myslenia, poznania je širší než poznaný predmet vonkajšieho sveta, lebo môžeme uvažovať aj o ve-

ciach neskutočných, o čistých vzťahoch, abstrakciách, schémach. V manipulácii s predmetmi objektívneho sveta má naše poznanie významnú nástrojovú funkciu, pretože ovplyvňuje kladne alebo záporne naše konanie a jeho výsledky. Nástrojom je aj jazyk, lebo slúži ako prostriedok dorozumenia a vyjadrenia poznania.

V rámci jazyka je gramatika nástrojom správneho, adekvátneho vyjadrovania. V tomto zmysle je aj logika nástrojom myslenia, teoretickou podmienkou zrozumiteľnosti. Azda okrem logikov-špecialistov, ktorým logično je priamym predmetom skúmania (čo však by samo na živobytie nestačilo), ľudia myslia prevažne obsahove, aplikujú logiku implicitne, používajú logiku účelove, nástrojove.

Všeobecné rešpektovanie základných logických noriem viedlo racionalistov k predpokladu, že rozumové princípy sú absolútne apriórne, večné, rozumu vrodené, že sú ideálnej povahy a zásadne rozdielne od „materiálnych“ zmyslových dát. Racionalistická gnozeológia mala byť podporou ontológie objektívneho idealizmu. Pred materializmom, ktorý neuznáva nijakú ideálnu, supranaturálnu oblasť v ontologickom zmysle, stála a stojí úloha osvetliť povahu logiky a jej princípov bez mystifikácie, chápať myslenie ako individuálnu a sociálnu aktivitu v jej praktických cieľoch a dôsledkoch. V súlade s Leninovým výrokom treba považovať princípy logického myslenia za paralelu princípov účelného cieľavedomého konania a ponímať ich v tesnej súvislosti s biologickou podstatou ľudskej bytosti. Logika je logikou ľudského myslenia, a nie „myslenia vôbec“.

Cieľavedomé myslenie tvorí jednotu s cieľavedomým konaním, pretože je jeho podmienkou, a v dôsledku toho ich ovládajú rovnaké princípy. Svoje konanie vždy upriamujeme na určitý predmet, ktorý selektívne sledujeme, až kým ho nedosiahneme ako cieľ. Figuruje teda za určitý čas v našom vedomí ako identický. Ak by poľovník súčasne naháňal zajaca, medveďa i jarabice a nefixoval svoj záujem a svoju aktivitu, nebola by to poľovačka a kapsa by ostala prázdna. Základný logický princíp identity je príkazom nezamieňať obsahy pojmov, používať termíny, slová vždy v rovnakých sémantických súvislostiach, lebo v opačnom prípade vzniká nedorozumenie, neprehľadnosť, chaos a myslenie je bezcenné.

Ak sa v marxistickej filozofii vyskytujú pokusy ontologizovať logiku, treba vidieť v tom dôsledky vplyvov hegelianizmu. Zanedbanie špecifičnosti logiky a ontológie, stotožnenie sféry logična a objektívnej zákonitosti má v konečných záveroch protimaterialistické dôsledky. V polemike proti racionalizmu, vystupujúcemu pod rôznymi názvami, a jeho objektívnoidealistickému ontologickému vyústeniu významnú úlohu v záujme demystifikácie logiky zohrali tzv. antiintelektualistické smery. Len politický apriorizmus prekážal, aby marxistická filozofia kladne ocenila to nové a moderné, čo priniesli v ponímaní logična a logiky.*

* Inštrumentálny charakter logických zákonov kategoricky kvalifikoval ako pozitivizmus M. Rýdl v súvislosti s recenziou mojej knihy *Gnozeologické základy pojmov* vo Filozofickom časopise (1963), č. 1. Je pravda, že o charaktere logiky mnoho písali pozitivisti a novopozitivisti, ale menej už marxisti. To však neznamená, že všetko, o čom písali nemarxisti a nepísali marxisti, treba apriórne kvalifikovať ako nemarxistické, t. j. nevedecké. Ostatne, teraz je vhodná príležitosť, aby M. Rýdl zverejnil svoju koncepciu logiky a rozviedol argumenty, ktoré sa už do jeho recenznej štúdie nezmestili.

ЗАКОНЫ ЛОГИКИ И РЕАЛЬНОСТЬ

Ян Коцка

Законы логики представляют нормативные постулаты логичности, понятности. Вместе с другими нормами логики они определяют не необходимость мышления в натуральном смысле, а то, как человек должен мыслить, чтобы его мышление было логически правильным. Следовательно, логику можно по праву считать грамматикой мышления. Однако, соблюдение критериев правильности само по себе не обеспечивает правдивости познаний. Правильность совпадает с правдивостью лишь постольку, поскольку полученные правильным путем результаты вытекают из правдивых посылок.

Правдивость — это отношение познания к объекту, правильность — это взаимоотношение логических форм в смысле норм. Перед материализмом, не признающим никакой идеальной, сверхнатуральной области в онтологическом смысле, стояла и стоит задача объяснить характер логики и ее принципов без мистификации, понимать мышление как индивидуальную и социальную активность в ее практических целях и последствиях. Принципы логического мышления следует считать параллель к принципам целесообразной, целенаправленной деятельности. Логика является логикой человеческого мышления, а не „мышления вообще“.

Если в марксистской философии встречаемся с попытками онтологизировать логику, в этом следует видеть последствия влияния гегельянства.

Упущение из поля зрения специфики логики и онтологии, отождествление сферы логического с сферой объективной закономерности в конечном итоге приводит к антиматериалистическим выводам. В полемике с рационализмом, выступающим под разными названиями, и с его объективно-идеалистическими онтологическими формами, в которые он выливается, важную роль в интересах демистификации сыграли т. н. антиинтеллектуалистские направления. Лишь политический априоризм воспрепятствовал тому, чтобы марксистская философия дала положительную оценку тому новому и современному, что они внесли в понимание логического и логики.

LOGICAL LAWS AND REALITY

J. Kocak

Logical laws are normative postulates of logicity, intelligibility. Together with the other logical norms, they determine not the necessity of thinking in the natural sense, but the way how man is bound to think in order to have his way of thinking logically correct. Hence logics cannot be rightfully considered as the grammar of thinking. However, respecting solely the criteria of correctness does not ensure the truthfulness of cognitions. Correctness is identical with truthfulness only as far as correctly deduced consequences are issuing from truthful premises. Truthfulness is the relation of cognition and object, while correctness is the reciprocal relation of logical forms in the sense of norms.

Materialism — not recognizing any ideal, supranatural region in the ontological sense — was faced and is still faced with the task to illuminate the character of logics and its principles without mystification, to conceive thinking as an individual and social activity in its practical aims and consequences. The principles of logical thinking are to be considered as parallels of principles of a purposive activity, conscious of its aims. Logics are the logics of human thinking, and not of "thinking on the whole".

If there are experiments in Marxian philosophy to ontologize logics, so this fact can be seen as a consequence of Hegelianism. The negligence of specificity of logics and ontology, the identification of the sphere of logicity and objective law results eventually in antimaterialistic consequences. In the polemic against rationalism, occurring under different denominations, and its objectively-idealistic ontological outcome an important role was played in the interest of demystification by the the so-called antiintellectualist views. It was only political apriorism that had hampered Marxian philosophy to evaluate positively all the new and modern which had been brought about in the conception of logicity and logics.